

Йосиф Добровський і українська мова¹⁾.

I.

Наукова діяльність Йосифа Добровського і своїм змістом і своїми наслідками мала всесловянський характер і не лише дала початок славістиці як науці, але також відограла визначну ролю при національним відродженню усіх поневолених Словян. Його всесловянські публікації, що появляються в Празі у неспокійні часи Наполеонських воєн, швидко розходяться по всіх словянських землях і неначе маніфести якоїсь таємної влади мобілізують їх до нового культурного життя. Цілі народи тоді прокидаються, шукають свого імени, своєї мови, свого минулого, — поволи встають з болота приниження — і нараз почувають в собі могутній приплив життєвої сили та виходять на шлях свідомого і творчого життя.

»Slavin. — Bothschaft aus Böhmen an alle Slavischen Völker, oder Beiträge zur Kenntnis der Slavischen Literatur nach allen Mundarten« — так назвав сам Добровський свою першу загально-словянську публікацію, що почала виходити у 1806. році. Інші його праці мали також всесловянський характер. З одного боку вони відкривали західній Європі цілий словянський світ у його минулому і сучасному, а з другого будили у Словян віру у можливість бути не лише пасивними учасниками європейської культури але і активними творчими співробітниками при її дальшій розбудові. Вони втягали усе Словянство у сферу західно-європейського культурного життя.

На переломі двох епох, раціоналізму і романтизму, Добровський виростає і понад розумові спекуляції доби раціоналізму своїм мовознавчим емпіризмом і понад фантазії сучасної йому молододі генерації романтиків своїм тверезим аналітичним розумом, що лише на основі безсумнівних, добре провірених фактів взятих з досвіду будував свої синтетичні узагальнення. В протилежність до представників романтичного напрямку він

¹⁾ Ця праця була відчитана на засіданню Українського Історично-Фільсьобічного Товариства в Празі 28. січня 1930. р.

умів погодити наукову працю з пекучими потребами життя без шкоди для наукової правди. Не на видумках, лише на фактах будував він свою науку і з обуренням осуджував діяльність тих, котрі фальсифікатами старалися виповняти брак дійсних пам'ятоків.

Критичні і палеографічні студії над старими пам'ятниками, досліди лінгвістичні і літературні, словянська історія, археологія, етнографія — все те було полем невтомної праці Добровського і — як він сам зазначає — полем ще не початим. Добровський перший навчив Словян науково працювати, він перший притягнув для словянської науки загально-європейські принципи. І майже несподівано для нього самого його праця принесла незвичайно багаті плоди і стала одним із моторів національного відродження словянських народів. Вона притягнула їх на шлях продуктивної культурної праці а рівночасно і на шлях їх духового розвитку до власної незалежності.

І для українського національного відродження в початках 19. віку Добровський мав немале значіння, головно для західної частини української території, яка тоді була разом з Чехією під владою австрійської держави. «Праці і видання Добровського — пише Др. Брик — відкривали перед молодим українським поколінням новий світ, бо незвісну їм досі Словянщину. Знайомили з історією, літературою, мовою і етнографією поодиноких словянських народів, будили і піддавали думку та вказували шляхи для подібної праці серед свого народу.» І Добровського граматика церковнословянської мови («Institutiones» 1822.) мала для галицької інтелігенції велике національно освідомлююче значіння. Занепад цсл. мови серед богословів, єдиної тоді української інтелігенції, вів до щораз більшого відчуження від своєї церкви і від свого народу. Домінуюче місце займала мова польська. «Погорда до цсл. мови — як каже Др. Брик — вела за собою і погорду до всього рідного і відкривала палкі серця української молоді для ідеалів і конспірацій польської інтелігенції. Авторитет Добровського і знання цсл. мови пробивали шлях живій мові і національній свідомості.» Разом з пошаною до цсл. мови вертала пошана і любов до свого рідного. Крім того інші видання Добровського «знайомили зі староукраїнськими пам'ятками, граматиками, словниками і друкарнями. Добровський дав бібліографічну звістку про «Енеїду» Котляревського і звернув

увагу на історію Енґля, яка тоді мала епохальне національно виховне значіння¹⁾.

До тих завважень Дра Брика треба ще додати, що і відемні сторінки гворів Добровського, а саме його помилки щодо Українців і української мови були також сильним товчком для української науки і для зясовування справи самостійности української мови і української нації. Вже тоді виринає також потреба розяснення термінологічного хаосу і встановлення двох окремих назв для Українців і Росіян, щоби одних з другими не мішати.

Спеціальній проблемі відношення Добровського до української мови присвячує досить багато уваги Др. Іван Брик у своїй праці «Йосиф Добровський і українознавство»²⁾ а також у другій праці «Йосиф Добровський і українські граматики»³⁾. Деякі доповнення і корективи до цих праць можна найти у статті Б. Ляпунова «Добровский и восточнославянские языки»⁴⁾ і Ф. Тішого «Josef Dobrovský a Podkarpatská Rus»⁵⁾.

Деякі українські матеріяли з архіву Добровського видав і описав В. А. Францев у статті «Maloruské národní písně v rozústalosti J. Dobrovského»⁶⁾. Критику клясифікації словянських мов Добровського подав акад. Степан Смаль-Стоцький у своїй праці «Розвиток поглядів про семью словянських мов і їх взаїмне споріднення»⁷⁾.

Всіх дослідників цього питання найбільше дивує той факт, що такий славний учений і добрий знавець цілого словянського світу як Добровський, у всіх своїх клясифікаціях словянських мов нігде про українську мову, ані навіть як про другорядний діалект, взагалі не згадав. Це заболіло вже і сучасних йому Українців і то тим більше, що твори Добровського тішилися загальним і цілком заслуженим признанням і служили цілому культурному світови як джерело найбільш авторитетних інформацій.

І нині перед нами виринає питання: чому Добровський вичисляючи і ґрупуючи усі словянські мови не згадав навіть

¹⁾ Др. І. Брик: Й. Добровський і українознавство. — ЗНТШ. т. 141—143, стор. 33—34 (1925).

²⁾ Ювілейний Збірник Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові 1925 = ЗНТШ том 141—143, стор. 1—35.

³⁾ Збірник «Josef Dobrovský 1753—1829» (Прага 1929), стор. 23—43.

⁴⁾ Ibidem, стор. 114—137.

⁵⁾ Ibidem, стор. 332—343.

⁶⁾ Národopisný Věstník Československý XVI (1923), стор. 33—64.

⁷⁾ Ювил. Збірник Наук. Т-ва ім. Ш. у Львові, 1925. і окремо 2-е доп. вид. Прага 1927.

у підвідділах про мову українську? Для цілої східнослов'янської мовної території він має і в «інституціях» і в попередніх класифікаціях лише одну назву «lingua russica», хоч рівночасно відділює мову словацьку від чеської і горішно-лужицьку від долішно-лужицької, де мовні різниці не такі великі.

Др. Брик а за ним і Ляпунов пояснюють це тим, що Добровський на українській етнографічній території ніколи не був, української живої мови не знав і тому у питання мовних різниць східнослов'янської території не запускався. Ляпунов приймає ще крім того і таку можливість, що на Добровського впливали «вековые предрасудки и навязанные эпохой воззрения о первенствующей роли языка образованных классов и правящей буржуазии сравнительно с языком неграмотных масс»¹⁾. Цей здогад, що його Ляпунов висуває лише у формі запиту, підходить ближче до правди і коли його відповідно модифікувати, дає для в'яснення справи більше ніж загальне і неоправдане твердження, ніби Добровський не був поінформований про мовні різниці серед східних Слов'ян, або — як каже Др. Брик — що він «про живу українську мову не мав навіть елементарного поняття»²⁾.

На наш погляд, Добровський мав досить докладні — як на ті часи — інформації про українську мову і бачив досить багато мовних різниць між нею і російською мовою. Всеж таки ми стоїмо перед фактом, що у своїх класифікаціях він про українську мову взагалі не згадує.

У своєму досліді ми поспробуємо підійти до тої загадки з іншого боку і пошукаємо за дійсними думками і мотивами Добровського, що привели його до такого а не іншого відношення до української мови. При тім ми не можемо обмежитися лише на його друковані твори, у яких зложені вже готові результати його дослідів, але мусимо заглянути і до його незвичайно багатой кореспонденції, з якої дуже часто видно і його хитання і ті мотиви, що вели його до кінцевих висновків.

II.

Наперед згадаємо про відношення Добровського до поодиноких частин української території і про головні джерела його інформацій щодо української мови. Правда, що він на укра-

¹⁾ Op. cit. 127.

²⁾ Зап. Наук. Тов. ім. Шевч. 141—143, стор. 25.

їнських землях ніколи не був, але він все ними цікавився, старався зібрати про них як найдокладніші інформації і дещо з того подавав даліше до загального відома у своїх публікаціях (таких як згадуваний вже *Slavin* з 1806. р. або *Slovakia* з 1814—15 pp.). Часом він навіть мав вже готовий плян подорожі на Закарпаття, в Галичину чи на Велику Україну, щоби самому з близька їх пізнати, але цих плянів не довелося йому здійснити.

А. Про Галичину Добровський згадує вже у своїй промові з 25. вересня 1791. р., яку він виголосив перед цісарем Леопольдом II. в чеськім Науковім Товаристві і яка потім вийшла друком під назвою «*Über die Ergebenheit und Anhänglichkeit der Slavischen Völker an das Erzhaus Östreich*». В тій промові він подає докладні статистичні дані про населення кожної словянської країни в Австрії а про «королівство Галичини і Володимирії» каже, що воно при загальнім числі 2,580.796 мешканців сильно скріпило австрійську армію «*mit junger polnischen und rußischen Mannschaft*»¹⁾ — Назви «*rußisch*» (= «руський») на означення галицьких Українців уживали тоді загально і самі галицькі Українці, так що з цеї назви ще не можна робити висновку про якісь русофільські тенденції Добровського в їх нинішному українофобському розумінні.

Мовою галицьких Українців він як лінгвіст цікавився неменше як і мовою усіх інших словянських земель. Вкінці йому навіть удалося роздобути через посередництво польського ученого Бандткого взірці живої української мови, такої як нею говорять в околицях Заліщик. Цілий досить довгий діяльог двох українських селян приготував для него у польській транскрипції галицький Українець Микола Гошовський.

Др. Брик думає, що Бадтке цего «Діяльогу» Гошовського або взагалі «не вислав і він спокійно у нього перележався, або вислав досить пізно в роках 1825—26, коли у Добровського не було вже може і охоти і змоги з нього скористати»²⁾. Та докладніший розгляд кореспонденції між Добровським, Бандтком і Копітаром, а також деяких інших матеріалів зі спадщини Добровського, виказує цілком ясно, що Добровський дістав цей діяльог до своїх рук вже у 1817. році, отже кілька літ перед появою «*Institutiones*».

¹⁾ Гл. *Listy filologické*, XLV, 1918, 98.

²⁾ Зап. Наук. Тов. ім. Шевч. 14:—113, стор. 24.

Вже 3. квітня 1815. р. обіцяє Бандтке Добровському, що через Копітара передасть йому матеріяли Гошовського з взірцями української мови: »Von der Zaleszczyker, Samborer etc. Gegend werde ich Ihnen durch H. Kopitar eine Sielanka von einem sehr sachkundigen Manne, der Ihren Slawin und Ihre Slowanka eben so verschlungen hat, wie ich, mittheilen... Es ist mir, ungeachtet die Rusini, polonice geschrieben, Rusnaki, wie sie selbst sagen, bis nahe an meine Vaterstadt Lublin wohnen, alles terra incognita, was der gute Mann sagt.«¹⁾

Посередництво Копітара Бандтке вибрав тому, що якраз тоді Добровський вибірався на якийсь час до Відня, куди його Копітар запрошував. Взірці української мови Бандтке справді зараз передав Копітарови і як лише справа вияснилася, що Добровський до Відня не приїде, Копітар 15. вересня 1815. питає його, куди йому все те разом з граматиною Вука післати: »Seine Grammatik samt Bandtkes Russniacis wartet auf Ihre Befehle, i. e. ich werde sie Ihnen zuschicken, sobald ich weiss wohin«²⁾. Але Добровський досить довго своєї сталої адреси не подавав, так що Копітар щойно два роки пізніше йому ті матеріяли з Відня висилає. Про це довідуємося з його листа з 20. серпня 1817. року:

»Mitto et Rusniacica, olim Tuae Slovancae missa a Bandtkio. Velim et ipse habere, nisi itaque publicaverit Slovancae pars III, remitte rogo ut ipse describam aut copiam fac fieri a quocunque discipulorum tuorum«³⁾.

З тих листів бачимо, що і Бандтке ті матеріяли післав і Копітар їх Добровському доставив. Так що помилкові здогади Дра Брика і проф. В. А. Францева треба відповідно до того поправити.

»Slíbený materiál (Sielanku a maloruské písně) — як думає проф. Францев — Dobrovský patrně dostal od Kopitara ve Vídní«⁴⁾. Тимчасом з наведених листів бачимо, що Копітар післав йому ті матеріяли вже кілька літ перед його виїздом до Відня.

Крім »Діяльогу« дістав тоді Добровський ще й цілий шиток українських народніх пісень також у польській транс-

¹⁾ Korrespondence, II. 89.

²⁾ В. Ягичъ, Письма Добр. и Коп. (Сборникъ отд. р. яз. и слов. Т. 39. СПб. 1885) ст. 409.

³⁾ Ibidem, 432.

⁴⁾ Národopisný Věstník Českoslovanský XVI, 35.

крипції з деякими поясненнями в німецькій мові¹⁾). Все те зберігається між паперами Добровського в бібліотеці Національного Музею в Празі (Sign. IX. D. 46.). Автор пояснень, здається також Гошовський, називає ці пісні »rußische Volkslieder«: »Freund! Hier erhalten Sie einige rußische Volkslieder; sie enthalten viel Interessantes für jeden Slawisten...« Так починаються ті пояснення, а далі подано також коротку характеристику зібраних пісень і вказано на їх нерозривний зв'язок з мелодією. Назва »rußisch« це німецький переклад терміну »руський« загалом тоді в Галичині уживаного на означення того, що нині означаємо терміном »український« в протилежність до »російського«.

Велика частина пісень тої збірки це пісні сороміцькі, так що якби навіть Добровському вдалося було продовжати видавання »Слованки«, він певно не міг би був подати їх до загального відома. Учень Добровського Челяковський з усіх 65 пісень вибрав для свого збірника словянських народніх пісень лише дев'ять. Всі інші більше як сто літ лежали в архіві і щойно в 1923. році опублікував їх проф. Францев у згадуваній вже праці.

Разом з тою збіркою українських народніх пісень зберігається між паперами Добровського також частина »Діяльогу« Гошовського а саме 6 сторінок переписаних рукою самого Добровського під назвою »Excerpta. Russniaken« із заголовком »Нруѣю Русын родом з Колюмуї.« (»Грицьо Русин родом з Коломиї« це псевдонім Миколи Гошовського, що не бажав собі виявляти свого імени.) До »Діяльогу« додана така присвята: »Meinem Freunde Herrn Georg Sam. Bandtkie, öffentl. Prof. der Bibliographie an der Universität zu Krakau gewidmet, geschrieben zu Krakau im März 1815.« А далі у клямрах зазначено ім'я автора »Діяльогу«: »Gošowski, ein gebor. Galizier, ein Jurist und ansehnlicher Beamter in Krakau, ist Verfasser dieser Nachrichten«.

Все те переписано рукою Добровського, так що нема ніякого сумніву, що він ті матеріяли не лише дістав, але і їх читав і власноручно переписував. Можливо, що він приготував їх

¹⁾ Б. Ляпунов, реферуєчи працю проф. Францева, помилково каже про цей рукописний збірник українських пісень, що це »руснацкие песни из местности близкой Люблину« (op. cit. 126). Проф. Францев нігде того не каже і це не згоджується з дійсністю.

для дальшого випуску «Слованки», бо, як видно з його кореспонденції, він ще довго не тратив надії, що буде продовжати це видання.

На тій основі доходимо до висновку, що про живу українську мову галицьких селян Добровський мав добрі інформації, а польська транскрипція і «Діяльогу» і 65 українських народніх пісень давала йому змогу пізнати усі важніші звукові своєрідности тої мови¹⁾.

Б. Закарпатській Україні присвятив Добровський окрему статтю у своїй «Слованці» з 1814. р. (стор. 104—110) під назвою «Rußniaken in der Marmarosch», що її він передрукував з віденського журналу «Vaterländische Blätter» (ч. 27. з липня 1812. р.) і доповнив своїми власними зауваженнями. Добровський бере в оборону закарпатських Українців перед пересадно негативного оцінкою їх побуту, яку подав невідомий автор з «Vaterländische Blätter» і висказує вкінці бажання пізнати їх живу розговірну мову, бо ріжні часом протирічні інформації не дають змоги орієнтуватися в язових відносинах тої країни. Сам Добровський називає мешканців Закарпаття, Галичини і Буковини, очевидно під впливом загально тоді вживаної термінології — «Rußniaken» а також «Russen». На його думку це є «wirkliche wenn gleich ausgeartete Russen». (Пояснення цього слова «ausgeartet», що відноситься до мови Українців взагалі, подамо далі). Їх мову він називає загальною назвою «russische» і зауважує також, що на українсько-словацькім пограниччю Українці прийняли від Словаків деякі слова і що взагалі наблизилися до словацької мови.

Деякі інформації про ту частину України Добровський міг мати і від свого словацького кореспондента Ribay-a і від прашівського греко-католицького єпископа Григорія Тарковича, з яким він листувався.

В. Про Буковину Добровський знає, що там також живуть «Rußniaken», хоч, на його думку, в дуже малій кількості. У «Слованці» з 1814. р. (стор. 109.) він подає про те інформації, причім послугується статистичними даними J. Rohrer-a з «Vaterlän-

¹⁾ Оригінал «Діяльогу» складається з 25 листів і зберігається в бібліотеці краківського університету, як про це згадує вже І. С. Свенціцький у своїй праці «Матеріялы до исторіи возродження Карпатской Руси» (ч. II) а також Др. Брик і Fr. Tichý. Так що висказ проф. Францева, неначеб-то «originál těchto materiálů o „Rusňácích“, poslaný Vandtkiem se nezachoval» (op. cit. 35) — треба відповідно поправити.

dische Blätter». «На загальне число тамошніх мешканців 226.486 (з р. 1811.) може бути — як каже Добровський — число Русняків на Буковині (в Черновецькім повіті) лише дуже невеличке. Бо між подружжями в 1811. р. було 221 католицьких, 33 протестантських і 1203 східних Християн не уніятів. В 1810. р. було 231 католицьких подружних пар (а ту релігію визнає більшість німецьких урядників і »griechisch-unierten Rußniaken») 23 протестантських і вкінці 2039 приклонників східного християнства (не уніятів), до яких належать всі мешканці молдавської чи — як хто хоче — волоської національності, котрі там творять більшість і шляхти і селянства».

На основі такого критерія доходить Добровський до висновку, що на Буковині є дуже мало Українців, не здогадуючись, що вони можуть бути і між православними.

Про мову тої частини України він, здається, не мав ніяких інформацій.

Г. Великою Україною Добровський цікавився вже від самого початку своїх славістичних студій. Підчас своєї подорожі до Швеції і Росії в 1792. р. він мав в пляні відвідати також Київ і Львів, але відложив це до другого разу. Недовгий час по повороті з тої подорожі він пише (8. лютого 1793.) про ті свої нові пляни до свого приятеля і кореспондента на Словаччині Ribay-a: »Schade dass sich verheurathete Männer nicht so leicht vom Hause entfernen können. Sonst würde ich Ihnen ein Projekt zu einer Reise in die Ukraine, Moldau, Wallachey, Bulgarien, Servien etc. vorlegen«¹⁾. Але з тих плянів нічого не вийшло і Добровський мусів обмежитися лише на те, що збирав інформації з книжок і від своїх кореспондентів. Ті інформації він подає до загального відома у своїх публікаціях.

У »Славіні« (1806. р.) він передруковує частину »Історії України« Енгеля під назвою »Kosaken, Ukrainer«, де подана характеристика українських козаків. Подає також деякі інформації про українську мову, які йому прислав його харківський кореспондент Атаназій Стойкович. Староукраїнську пісню про похід Ігоря Добровський дістав до своїх рук вже при кінці 1809. р. і все висказувався про неї з великими похвалами. »Ein Gedicht, dem nichts an die Seite gesetzt werden kann« — пише він в листі до Ліндога з 5. травня 1812. р. про »Слово о полку

¹⁾ Korrespondence IV. 225.

Ігоря»¹⁾. Він знав, що його автором був «ein Malorusse oder Roth-Russe»²⁾. У «Слованці» з 1814. р. Добровський подає вже вістку про Котляревського «Енеїду», яку він як лінгвіст цинив головню як багатий матеріял «zur Kenntniß des Malo-Russischen Dialekts»³⁾.

З українською територією звязувало Добровського ще й те, що харківський університет, той визначний центр російської культури на Україні, іменував його в 1812. році своїм почесним членом. Добровський згадує про це в листі до Копітара з 3. травня 1812. р.: «Man machte mich zum Mitglied der Universität und bestellte bey mir böhmische Granaten für die charkowischen Schönen. Sie sollten mir lieber russische Bücher schicken, als mich mit solchen Commissionen belästigen»⁴⁾.

Деякі інформації про живу українську мову з тої території діставав Добровський від Стойковича, дещо черпав зі словника цариці Катерини, де українська мова має окрему рубрику, — а пізніше і з Котляревського «Енеїди», хоч — як видно з його транскрипцій — читав її подекуди з російською вимовою. Першу граматику живої української мови Павловського з 1818. р. Добровський дістав досить пізно, бо щойно з початком 1826. р.), коли «Institutiones» вже давно були видруковані.

III.

Про загальне число Українців Добровський приймав здається ті статистичні дані, що їх подавав Бандтке у своїй статті «Über den reinsten der slavischen Dialekte», видрукованій у «Слованці» з 1815. р. без імени автора. Там подані такі числа: «zehn Millionen Polen, fünfzehn Millionen Russen, neun Millionen Klein-, Roth- und Weißrussen»⁵⁾. Українці і Білорусини зібрані тут, як бачимо, в одну групу окрему від Поляків і Росіян.

На означення цілої української мовної території Добровський вживав ріжних назв, звичайно таких, які він находив в книжках своїх попередників, або яких вживали його кореспонденти. Вже у листах до Дуріха (1791. р. і пізніше) він уживає н. пр. латинської назви *Russia minor* на означення

¹⁾ Korrespondence I. 647.

²⁾ В. Ягичъ, Письма Добр. и Коп. 74.

³⁾ Slovanka 1814. 210.

⁴⁾ В. Ягичъ, Письма... 262.

⁵⁾ Гл. лист до Бандткого з 23. III. 1826 (Korrespondence II. 177).

⁶⁾ Slovanka, 1815. 219.

України, побіч *Russia alba* і *Russia magna* на означення Білоруси і Росії. З німецьких термінів на означення української мови находимо у Добровського назву »Kleinrussisch« або »malorussisch« а часом і загальну назву »russisch«, яку він, подібно як це і нині ще роблять, вживав у дуже ріжноманітному значінню, або для цілої східнословянської мовної території, або лише для російської літературної мови, або і для кожної східнословянської мови з окрема. Назву »ruthenisch« уважав синонімом назви »russisch«, яку, на його думку, цілком непотрібно в той спосіб на латинський лад прикрашають.

І назви »Україна«, »український« Добровський уживав і розуміє тим не лише географічну але і мовну територію, як це виразно видно вже із його листа до Дуріха з 15. вересня 1794. р. Др. Брик каже, що »перший Бандтке ужив терміну »Українці« і звернув увагу на фонетичні прикмети української мови у листі з 1810. р.«¹⁾—але ми находимо вже кільканадцять літ раніше ту назву у прикметниковій формі *lingua ucrainica* у листі самого Добровського і то до деякої міри в протиставленню до *lingua russica*. (Текст цього листа наводимо далше.)

На означення української мови і Українців зустрічаємо у Добровського (і у Бандткого) ще один дуже баламутний зложений термін »polnisch-russisch« або »russisch-polnisch«, що вносить ще більше перемішання понять і разом з пануючими тоді у російській науці поглядами²⁾ причиняється до того, що багато мовних прикмет, що ними українська мова відрізняється від російської, Добровський поясняє собі як польонізми. І Мелетія Смотрицького, що його граматику церковнословянської мови (з 1618. р.) Добровський дуже високо цинив і використав у своїх »Институціях«, він назвав в однім листі до Копітара »einen poln[ischen] Russen«³⁾, маючи на увазі не лише його державну приналежність, але і мовно-національну.

Бандтке звертав часом увагу Добровського на невідповідність і многозначність і німецького терміну »russisch« і польського терміну »ruski«, під якими дуже часто перемішуються

¹⁾ Записки Наук. Тов. ім. Шевч. 141—143, 21.

²⁾ Н. пр. Ломоносов думав собі, що українська мова це попована польонізмами російська, а Греч, що це »областное польское нарѣчіе«.

³⁾ Лист з 20. X. 1815. (Гл. В. Ягичъ: Письма . . . 410.) Порівнай також »Slavin« 1834, стор. 14, де бачимо протиставлення »Ruteni et Moschovitae (d. i. Russen aus Polen und Moskovitische Russen, die wir jetzt Russen schlechtweg nennen«.

ріжні поняття¹⁾), але не умів виложити того цілком ясно, так що цей термін і для Добровського і для цілого ряду пізніших учених аж до нинішніх часів залишився великою перешкодою для в'яснення дійсного відношення між східнословянськими мовами.

Але Добровський все звертав пильну увагу на мовні різниці між українською і російською мовою і бачив їх не лише в сучасній йому живій мові, але і в деяких українізмах старих пам'яток писаних церковно-словянською мовою. У «Славині» він сам пише про те, як він звертався до свого харківського кореспондента Стойковича за інформаціями щодо деяких слів, щоби відгадати «ob der Übersetzer z. B. ein Serbier oder ein Grossrusse oder Kleinrusse gewesen sey»²⁾. І в «Слові о полку Ігоревім» він бачить деякі українізми і знає, що якраз через те російські учені не могли добре зрозуміти деяких місць того пам'ятника³⁾.

У пізніших пам'ятниках з української території він завжди хаотичне перемішання церковно-словянської, української і польської мови і очевидно пояснює собі це як явище упадкове, яке могло доказувати йому нездатність української мови до вищого культурного життя. У своїй передмові до граматики російської мови Пухмаєра (1820.) він навіть подає довший текст, як взірць такої мовної мішанини, написаної — як він сам зазначає — найменше сто літ перед Петром I. «von einem polonisierenden Kleinrussen» (стор. XIII.). Порівнюючи цей текст з новим російським перекладом і зі старим церковно-словянським він відкриває мішаний характер цього пам'ятника, зазначаючи, що «ein ähnliches Gemengsel vom Altslavonischen, Kleinrussischen und Polnischen kommt nun auch häufig in gedruckten Büchern vor, die in den ehemals zum Königreich Polen gehörigen Ländern herausgegeben worden sind» (стор. XVIII.). При тім і чисто українські мовні форми він дуже часто викладає як польонізми⁴⁾.

В мові «Енеїди» Котляревського Добровський бачив та-

¹⁾ Korrespondence II. 30; 174.

²⁾ Slavin² 1834, стор. 276.

³⁾ В. Ягичь, Письма . . . 116.

⁴⁾ Він вказує н. пр. на форму *мовил* і додає «das aus dem Polnischen entlehnt ist, in der neurussischen Übersetzung steht hier *сказалъ* für das altsl. *речи*» (стор. XIII.); з *людми*, wo з nach polnischer Aussprache für с *steht*» (ibid.); *негай* nach dem Polnischen *niechaj* (стор. XVII.); *абы* . . . Polnisch (ibid.); *пытался*, Polnisch für *съпрошаше*, neuruss. *спросилъ* (ibid.).

кож польські впливи. Подаючи про неї вістку у Слованці він додає від себе: »Die vom Russischen abweichenden Wörter sind gewöhnlich aus dem Polnischen entlehnt folglich auch uns Böhmen verständlicher, wie cegla Ziegel, Russisch kirpič, chort Windhund, Poln. chart, Böhmisch chrt, Russ. borzaja sobaka, kačka eine Ente, Russ. utka.« Крім таких лексичних своєрідностей, що він їх цілком в дусі російської науки намагається пояснити як польонізми, Добровський вказує і на деякі інші особливості української мови. »Sonderbar ist es, — пише він у своїй замітці про «Енеїду» Котляревського — daß die Kleirussen oft *i* für *o* sprechen, besonders in einsylbigen Wörtern.« І він вичисляє кілька таких слів: »big für bog¹⁾, bik für bok, viči für oči, vin für on, nis für nos, niž für nož usw.« Він завважує також українське закінчення *-мо* в 1. ос. plur. і цитує для прикладу цілий один вірш з Енеїди: »побачимо то в пятой части«²⁾. Цих явищ вже не можна було редукувати на польські впливи. Всеж таки і для доброго розуміння «Слова о полку Ігоря» радив Добровський російським ученим заглядати до словника Ліндого³⁾.

На основі такої тенденції шукати за польонізмами в українській мові всюди там, де вона відрізняється від російської, можна би зробити висновок, що Добровський дивився на українську мову через призму загально поширених тоді в російській і німецькій науці поглядів, що українська мова це лише російський діалект попсований польськими впливами. Це були ті погляди, що з ними вже в 1815. році полемізував Бандтке на сторінках «Вѣстника Европы», доказуючи самостійність і стародавність української мови з її столицею Київом, котрий процвітав вже тоді, коли Москви ще взагалі не було⁴⁾. Тими поглядами можна би пояснити і той факт, що у своїх класифікаціях Добровський про українську мову взагалі не згадав. Але ми не можемо припустити, щоби такий визначний дослідник як Добровський цілком безкритично ішов слідами російських і німецьких учених і приймав їх погляди на українську мову, не маючи для того ніяких своїх власних аргументів.

¹⁾ З цього прикладу видно, що Добровський тоді ще не знав, що буква *Г* має в українській мові звукову вартість *h* а не *g*.

²⁾ Slovanka 1814. 210.

³⁾ В. Ягичъ, Письма... стор. 115—116.

⁴⁾ В. Е 1815. 84. — Гл. I. Огієнко: Огляд українського язико-знавства, ЗНТШ. 79., стор. 81.

Ми певні, що на його відношення до української мови склалися в першу чергу його власні теоретичні міркування та дійсний безвиглядний стан тодішньої української мови і української нації.

IV.

Шукаючи за критеріями, що привели Добровського до його класифікацій слов'янських мов і до того, що він в тих класифікаціях про українську мову взагалі не згадав, мусимо приглянутися і до його критичних завважень при обговорюванні подібних класифікаційних спроб своїх попередників і до його власних перших спроб упорядкування слов'янських мов. При тім головну увагу мусимо звернути на його кореспонденцію, яка в ті часи грала ролю подібну до ролі нинішніх наукових журналів і була тим місцем, де відбувалася виміна думок між представниками науки. Там видно часом як дозрівали ті наукові погляди Добровського, які вкінці без якихнебудь пояснень як щось самозрозумілого лягли в основу його друкованих творів.

Вже у своєму творі *»Geschichte der Böhmischen Sprache und Literatur«* (1792.) подає Добровський перегляд ріжних давніших класифікацій слов'янських мов та додає деякі свої власні завваження. Н. пр. проти німецького історика Гебгардіго, що у своїй класифікації поклав на 9-ім місці *»Ukrainisch oder die Sprache der Cosaken«* а на 10-ім *»Susdalisch«*, Добровський додає від себе: *»Vermuthlich sollen beyde nur als Dialekte des Russischen angesehen werden«* (стор. 26.).

Так само і пізніше у 1796. році критикуючи словник цариці Катерини, де між дванайцяти слов'янськими мовами на 11-ому місці є рубрика *»Malorossisch«*, Добровський додає своє пояснення: *»eine Varietät des Russischen in der Ukraine«*¹⁾.

Ті досить ще непевні вискази про українську мову можна пояснити і суггестивним впливом терміну *»руський«* і впливом того російського наукового середовища, до якого Добровський наблизився головно підчас свого побуту в Петербурзі і в Москві. Але не можна забувати, що Добровський все був готовий змінити і дійсно змінював свої давніші погляди, як лише побачив, що нові факти з тими поглядами не погоджуються.

¹⁾ *Litterarische Nachrichten von einer... Reise nach Schweden und Russland* (1796) 127.

Основна думка, яка і пізніше мала вплив на упорядкування словянських мов, висказана у Добровського вже при його першій класифікації 1792. р. в «Geschichte der Böhmischen Sprache und Literatur», де він встановлює п'ять головних мов: 1. Russisch, 2. Pohnisch, 3. Illyrisch, 4. Croatisch, 5. Böhmisch. — Цей свій поділ він оправдує в той спосіб: »Von jeher erscheinen in der Geschichte die Serben, Böhmen, Kroaten, Pohlen und Russen als große mächtige Volksstämme, die eigene Staaten gründen und an die sich andere schwächere gleichsam nur anschließen. Daher denn also fünferley Slawische Hauptsprachen, die sich noch herrschend erhalten haben. . . .« Отже »великі могутні народи«, здібні творити власні держави, є для Добровського також репрезентантами головних т. зн. »пануючих« словянських мов, до яких приєднуються усі слабші. Як бачимо, Добровський поклав в основу цієї класифікації своє розуміння історичної ролі словянських мов в минулому і свій погляд про їх теперішній стан.

Вже тоді висказує він також думку про переходи від одної мови до другої, які можна вияснити їх теперішнім або колишнім географічним сусідством. »Die Übergänge von einer Mundart zur andern lassen sich aus der geographischen Lage oder den Zuglinien glücklich erklären.« Для прикладу він вказує на Словаків: »Der Böhme und Mähre behält noch das ř (ein r mit Hülfe der Zunge und Zähne ausgesprochen), der Slowak an der March kennt es nicht mehr, so wie es die südlichen Slawen über Donau nicht kennen. Sein Hauchen (hora nicht gora) verräth noch seine Tschechische Abkunft, allein sein em in der ersten Person (nesem, budem, berem, kradem u. s. f. anstatt nesu, budu, беру, kradu) schließt ihn an den Kroaten an«¹⁾.

В тих словах виявляється у Добровського нахил до генеалогічного упорядкування мов, себто нахил до теорії про походження кількох словянських мов з одної спільної прамови, при чому для підтримки такої теорії притягається спільні мовні прикмети. Але при кінці, де зазначено зв'язок між словацькою і хорватською мовою, бачимо вже і інший принцип, який встановлює непереривний ланцюг словянських мов, що в нім одна мова є неначе мостом, що зв'язує дві інші²⁾. Бо-

¹⁾ Geschichte der böhm. Spr. u. Litt. 1792, стор. 26—27.

²⁾ Про такі ступневі переходи від одної словянської мови до другої писав Добровський вже і давніше. Н. пр. у листі до Дуріха з 10. XII. 1789. читаємо: *Vides a Bohemis quasi per gradus perveniri ad Polonos. Et iterum per Moravos ad Slovacos, per hos ad Croatas et deinde ad Dalmatas, Servios, Russos . . .* (Korresp. I. 144).

ротьбу цих двох принципів можна бачити і в пізніших класифікаціях, що їх находимо в листах і в друкованих публікаціях Добровського. А в самій основі все лежить думка не лише про минулий і теперішній стан, але і про будучий розвиток поодиноких словянських народів і їх мов.

Свій перший поділ Слов'ян на п'ять головних діалектів і п'ять головних націй Добровський покидає вже два роки пізніше і на основі деяких спільних мовних прикмет перший раз у листі до Дуріха з 10. серпня 1794. ділить усі слов'янські мови на дві головні класи, а кождою класу на два роди. Головні класи, як каже Добровський, можуть називатися, або східна і західна, або південна і північна. До східної (чи південної) класи належать мови: 1. russica і 2. serbica; до західної (чи північної): 1. polonica і 2. bohemica. Для Добровського це є рівночасно чотири родові поняття, що об'єднують усю мовну різноманітність слов'янського світу. *«Aliarum omnium habitum facile ex his quattuor generibus explicabis.»* Так отже ті чотири мови стали тепер для нього неначе репрезентантами усеї слов'янської мовної території а рівночасно, згідно з принципами генеалогічної схеми, об'єднували усі слов'янські мови в окремі групи ніби-то на історичній основі окремих прамов.

Крім цих головних мов, Добровський приймає ще мови мішані або посередні (*«dialectus mixtae seu mediae»*), котрі можуть належати до обох класів або до двох котрихнебудь родів рівночасно. Між ними згадує і про українську мову:

*«Croatia certe cum utraque classe conveniet ex parte. Slovacorum idioma bohemicum cum polonico connectet; habebit etiam quae proprie croatica sunt. Medium illud, quo russicum cum serbico connecti arctius debeat, ex parte quidem interiit, cum aliae lingua diversae nationes eos dividant; ukrainica tamen huius medii retinet vestigia...»*¹⁾

З того бачимо, що Добровський, упорядковуючи слов'янські мови, не забував і про мову українську, хоч пізніше про неї взагалі не згадав. Цілий той поділ, це був лише початковий

¹⁾ Лист з 10. VIII. 1794. (Korresp. I. 320). На цього листа досі якось ніхто не звертав уваги, а якраз із нього бачимо, що Добровський називав українську мову *«ukrainica»* і призначав їй місце між мовою російською і сербською.

плян для пізнішої дефінітивної класифікації, такої як її бачимо в «Інституціях», і в тім зародковім вигляді він для нас не менше цікавий як і сам кінцевий результат. Його дальший розвиток, його доповнювання іншими слов'янськими мовами а передовсім пересунення деяких т. зв. посередніх мов на становище рівнорядне з головними, все те могло би причинитися до розв'язки нашої головної проблеми, а саме до з'ясування дійсних поглядів Добровського на українську мову, якби нам вдалося відкрити ті мотиви, що його до таких змін привели.

І пізніше Добровський згадує про українську мову, як про мову посередню. Подібно як мову Словаків він уважав за перехід від чеської до польської а рівночасно і від чеської до хорватської, так і мову українську він приміщує наперед між сербською і російською а потім між російською і польською. В одному листі з 6. III. 1810. згадуючи про Хорватів як про середнє звено між Чехами і Сербами, він згадує і про Українців як про середнє звено між Поляками і Росіянами: «Die Kroaten sind das Mittelglied zwischen Čechen und Serben, so wie jetzt die Malorussen zwischen Pohlen und Russen»¹⁾. Слово «jetzt» вказує на те, що в данім випадку Добровський брав на увагу лише теперішній стан, абстрагуючи від того, як було колись. Колись українська мова могла бути переходом між російською і сербською, і сліди такого її становища Добровський бачив ще у сучасній йому українській мові, але тепер вона, на його думку, неначе наблизилася до польської, так що творить перехід від польського до російського. Але подібно як словацьку мову він уважав ґенетично і культурно найближчою до мови чеської, так і українську мову він все ставив у тісний зв'язок з мовою російською.

Та все те не розв'язує нашої проблеми, чому Добровський видвигає вкінці у своїй останній класифікації як окремі види н. пр. мову словацьку, долішно-лужицьку і горішно-лужицьку (також хорватську побіч сербської) а з другого боку цілком не згадує про мову українську. Прямої відповіді на це питання сам Добровський нам не залишив а протилежне твердження Дра Брика спірається на помилковому перемішанню авторства одного цитату зі Слованки.

¹⁾ В. Ягичь, Письма . . . 118. — На іншій місці Добровський уважає Хорватів посереднім звеном між Віндами і Сербами: «Die Kroaten sind jetzt das Mittelglied der Verbindung der Winden und Serben» (ibidem, 111).

»За відповіддю — пише Др. Брик — ми могли би шукати у словянському патріотизмі Добровського, що боявся дроблення Словянства, могли би ми губитися у всяких інших здогадах та на щастя сю відповідь дав нам сам Добровський: »Про відміни руської мови не беруся говорити. Розуміється, що в Архангельську говорять інакше ніж в Москві, а у тих обидвох місцях відмінно як у Києві; та досліди над тим будуть ділом щойно будучих поколінь, оскільки національна гордість і приклад інших освічених народів не приблизять тої доби до наших часів.« (»Slovanka« 1814. ст. 170.) »Здається аж надто ясна« — додає Др. Брик у переконанню, що наведений ним цитат це справді слова самого Добровського і з того робить дальші висновки: »При своїй критичности й обережности каже Др. Брик — Добровський боявся прямо зачіпати питання самостійности української мови, бо не мав до сього потрібних даних. До сього треба наукових дослідів і їх повинні дати слідувачі покоління. А почуття національної гордості і приклад освічених народів повинні їх спонукати сю хвилю зробити як найблизчою. Скільки високої моралі ученого — кінчить Др. Брик — скільки поучення про національний обовязок і потребу праці в тих словах патріярха слявістики спрямованих до будучих поколінь учених; а перш за все українських!«¹⁾

Ціла помилка в тому, що автором згаданої цитати зі »Слованки« не є Добровський, лише німецький учений Август Людвик Шлецер, а ті слова були у »Слованці« лише передруковані з його Allgemeine Nordische Geschichte (1771) — (із зазначенням імени автора).

Так отже не маючи прямої відповіді самого Добровського, ми мусимо шукати бодай посередного вияснення нашої проблеми, приглядаючись до його поглядів на інші мови, головню на ті, що їх Добровський щойно по довгих ваганнях признав за окремі види, а також і на болгарську мову, яку при останній класифікації в »Інституц'ях« стрінула така сама доля, що і мову українську.

V.

Слідкуючи за розвитком поглядів Добровського ми бачимо, що назви деяких видів словянських мов мали для нього лише релятивну вартість, та що навіть така мова, яку він з початку

¹⁾ ЗНТШ. 141—143, стор. 27.

уважав лише діалектом іншої мови або м'шаниною двох сусідніх мов, могла собі вкінці здобути його признання і окреме місце у класифікації. Н. пр. мову Словаків він з початку вважає лише відміною чеської мови а в «Інституціях» призначає їй вже окреме місце. У листі до Дуріха з 7. VIII. 1798. р. находимо крім деяких пояснень до више згаданого пляну поділу словянських мов на чотири головні види також дещо про Словаків: »Species linguarum slavicarum — пише Добровський — hoc ordine constituendae sunt: polonica, bohémica, (croatica), serbica, russica;... Carnioliae, Stiriae, Carintiae Slavi proprie ad croaticam speciem referri debent, uti Moravi, Bohemi ad slovacicam seu, si malis, Slovaci, Moravi ad bohemicam spectant«¹⁾).

З того бачимо, що назва того виду, що стоїть на другім місці могла би бути »slovacica« і це цілком не зміняло би самої суті цілого поділу. Добровський бачив близьке споріднення між Чехами, Мораванами і Словаками, зараховував їх до одного виду, але назву для того виду готов був взяти або від Чехів або від Словаків. Всеж таки він вибрав назву »bohémica« і певно мав якесь оправдання для такого вибору.

У «Слованці» з 1814. р. (на стор. 177.) находимо далше вияснення поглядів Добровського на словацьку мову: »Allerdings, wenn man das Böhmisches als eine Hauptsprache betrachtet, gehört das Slowakische als ein Nebendialekt, oder als eine Varietät zum Böhmisches. Hätten aber die Slowaken nie die böhmische Büchersprache angenommen, sondern von jeher ihren eigenen Dialekt durch Schriften ausgebildet, so würde das Slowakische für mehr als eine bloße Varietät angesehen werden müssen.« Виходить таке, що для Добровського різниця між головною мовою а побічною (Varietät) була дуже релятивна, та що на його думку все залежить від зусиль даного народу, чи він плекає свою власну мову, чи приймає іншу. Ясно, що для того, щоби свою мову плекати, треба її також студіювати, треба розглядати її граматичну структуру, її лексичне багатство і послуговатися нею як засобом вищого культурного життя.

Про словацьку мову Добровський зазначає, що від 1790. р. вона стала вже більше знана завдяки граматиці Берноляка²⁾.

¹⁾ Korresp. I. 421.

²⁾ Slovanka 1814. 177.

А саме діяльність Берноляка, як знаємо, означає початок свідомих зусиль, щоби зі словацької мови витворити окрему літературну мову. »Es ist recht ärgerlich — писав з того приводу Добровський до Рібая — daß die Slowaken es nicht mit uns halten wollen«). Його ідеалам більше відповідало, щоби і далше продовжалися — як він ще давніше писав — »die Aufnahme und Kultur der böhmischen Sprache unter den Slowaken«²⁾. В останній класифікації Добровського словацька мова — як вже згадано — займає самостійне становище окремого виду.

Погляди Добровського на мову долишно-лужицьку кидають також трохи світла на наше питання. У »Слованці« з 1814. р. він доповняє виклад Шлецера про лужицьких Сербів окремим розділом про долишних Лужичан або Вендів, призначаючи їм окреме місце в семі словянських мов. При тім він покликається на факт, що існують окремі книжки в тій мові, як н. пр. переклад св. Письма зі статєю про вендську ортографію і вимову, а також граматики тої мови, яку він у манускрипті мав у себе, та що взагалі друковані книжки в тій мові є вже від року 1574.³⁾

При хорватській мові Шлецер сумнівається, чи можна її уважати за окремий вид, чи треба її звязати в одну цілість зі словінською; бо він не бачив ще ні одної граматики тої мови. Добровський виступає в обороні самостійности тої мови і вказує на друковані хорватські книжки та на хорватські граматики: »Die katholischen Kroaten lesen zwar auch Dalmatisch-illyrische Bücher, haben aber auch ihre eigene, d. i. in ihrer Mundart gedruckte Evangelien und andere Bücher für den gemeinen Mann. Da Schlözer schrieb, d. i. 1770, gab es noch keine Kroatische Sprachlehre...⁴⁾ І він подає при кінці цілий список хорватських словників і дві граматики хорватської мови. А у своїх »Інституціях« він призначає тій мові самостійне місце побіч сербської, словінської, церковнословянської і російської.

Цікаве також відношення Добровського до болгарської мови, якої він в останній класифікації, так само як і мови

¹⁾ Лист з 16. IX. 1794. (Korresp. IV. 244.)

²⁾ Лист до Рібая з 11. V. 1786. (Korresp. IV. 43.)

³⁾ Slovanka, 1814, стор. 180.

⁴⁾ Ibidem, 188.

української, взагалі не зазначив, хоч ранше часом згадував про неї як про сербський діалект. Критикуючи Шлецера він каже про болгарську мову ось що: »Das Bulgarische kann man für keine eigene Species gelten lassen. Es gehört unter das Servische oder Illyrische«. І далі неначе поясняє: »Die Bulgaren griechischer Religion haben keine andern Bücher, als die Servier, und die Römisch-Katholischen richten sich nach den Dalmatischen. Sonst giebt es wohl einige provinzielle Verschiedenheiten«¹⁾.

Тут вже ясно видно, яку велику роль при класифікаціях Добровського грала книжна мова. Він не заперечує »провінціальних різниць« живої мови, але єдність книжної мови рішає про те, що болгарської мови він не може уважати за окремий вид.

І порівняння »Отченашів« поодиноких слов'янських народів мало тоді деяке значіння для оцінки самостійності їх мов. »Das Bulgarische Vater unser — каже Добровський — ist bis auf unbedeutende Abweichungen das Dalmatisch-Illyrische«²⁾.

Опонентом Добровського щодо болгарської мови був Копітар. Він сам краще знав цю мову і через те досить гостро критикував погляди Добровського. »De Bulgaricis tu ipse malus iudex, quia remotus; — пише він Добровському в листі з 17. VII. 1824, — Köppen plane incompetens, quia plane ignarus. . . Tales tu mihi noli opponere, qui nunc per decennium his insudo et undique conquiro cum critica«. І вкінці, знаючи чим можна би було Добровського переконати, вказує на те, що є вже багато книжок друкованих в болгарській мові: »Sunt et alia impressa bulgarica plura, quae Vukium confirmant«³⁾. Два роки пізніше (1826. р.), не маючи змоги иншим способом його переконати, Копітар передає йому через Паляцкогo болгарські книжки з завваженням: »auf daß Sie das bulgarische aus diesen 2 Bänden (denen man wohl Russismen und Altslavismen vorzuwerfen haben wird) sich abstrahieren, und es nicht mehr mit dem Serbischen vermengen sollen«⁴⁾.

¹⁾ Ibidem, 194.

²⁾ Ibidem, 195. На иншiм місці він згадує і про наш Отченаш: »Bey Hervas in seinem Saggio pratico (Cesena 1787. 4) sind die Ragusea, Schiavona, Dalmata, Serviese, Bulgherese, Dialetti Croati (drey an der Zahl) immer nur die illyrische Formel. . . so wie seine drey Formeln Russiana, Rutena, Moscovita überschrieben, im Grunde nur Eine sind« (Slovanka 1814. 253).

³⁾ В. Ягичъ, Письма. . . 506.

⁴⁾ Ibidem, 535. (Лист з 23. III. 1826.).

З усіх тих прикладів бачимо, які аргументи рішали у Добровського при упорядковуванні словянських мов. Часом він сам про це досить ясно висловлювався. Н. пр. в одному листі до Копітара з 7. VIII. 1810. р., після викладу про дві словянські прамови, він додає таке завваження: »Plures inde profluxere dialectus, quas iam linguas appellare liceat. Prostant autem diversarum harum dialectorum Grammaticae decem«¹⁾. А вкінці і в передмові до «Інституцій», вказавши на ті язикові прикмети, що він їх уважав за вистарчаючу основу для свсеї біпартиції словянських мов, він далі каже: »Secundum hos characteres si dialectorum species, quarum Grammaticae prostant examinentur, quinque earum sub A, aliae quinque sub B comprehenduntur«²⁾.

Про українську граматику він тоді ще нічого не знав, бо — як вже згадано — перша грамика живої української мови (з 1818. р.) дійшла до його рук щойно 1826. року.

VI.

Найважливіша різниця між становищем Добровського і Копітара була та, що Копітар дивився на поодинські мови як на явища лінгвістичні і був тої думки, що чим більше діалектів тим краще — а Добровський звертав особливу увагу на окрему ролю культивованої літературної мови, як продукту і знаряддя вищої національної культури, і був прихильником об'єднання словянських діалектів при допомозі літературної мови у більші групи для вищих культурних цілей.

Нічим не гатований розвиток словянських мов видавався йому дегенерацією і руїною старих досконалих форм. Взірцем чистої незіпсованої мови була для нього церковно-словянська мова, яку він так і називає »Serbica antiqua incorrupta«³⁾, або »das alte reine unverdorbene Servische«⁴⁾ — та протиставить їй нинішню »зіпсовану« сербську мову, »Serbica hodierna corrupta«.

Його консерватизм і свідомий традиціоналізм полягав в тому, що на його думку кожда літературна мова повинна складатися і культивуватися не лише на основі новочасної розговірної народньої мови, але також на основі деяких елементів культивованої мови давних часів. Йому дуже не по-

¹⁾ Ibidem, 158.

²⁾ Institutiones, стор. IV.

³⁾ Slavin² 1834, стор. 302.

⁴⁾ Slovanka, 1814, стор. 192.

добалося те, що в новосербській літературній мові зачинили уживати деяких чисто народніх форм, що на його думку були лише вислідом зіпсуття мови. Він виступає н. пр. проти сербських слів з вокалізованою шелестівкою *л* і хоче, щоби в літературній мові це *л* було реституоване. »Was offenbar Corruption ist, wie sunce, vuk, suza, vidio, dafür wünschte ich, daß man slunce, vlk, slza, vidil, schriebe« — пише Добровський в одному листі до Копітара¹⁾. В тій самій справі він пише також до Бандткого і закликає його, щоби і він виступав проти таких »зіпсованих« форм. При тій нагоді він згадує і про протилежне становище Копітара: »Hr. Kopitar ist für das gemeine Serbische, weil es lebend ist, mag es auch noch so verdorben seyn. Eine Auswahl — додає Добровський — wäre ja doch das Beste«²⁾.

Треба мати на увазі, що це були часи, коли більшість нових словянських літературних мов щойно починали творитися і щойно призбиравали матеріял для дальшого розроблення. Так було і у Сербів, де кождий писав тоді на свій лад. Добровського, що добре бачив звязок культурного розвитку нації з розвитком одноцілої літературної мови, такий анархічний стан мусів болюче вражати: »Eheu! quam male se res habet apud eos, qui nunc scribere incipiunt«³⁾, — пише він про це до Бандткого. Шукаючи виходу з такого положення він вказує на потребу тісного звязку з традиціями старої словесної культури, щоби з елементів змінчивої і ріжноманітної стихії живої народньої мови витворити нову одностайну літературну мову, нове знаряддя культурного життя нації.

Сербам він радив плекати нову літературну мову на традиціях мови церковно-словянської, бо цю останню він уважав старосербською прамовою а рівночасно високо цинив її як першу словянську культивовану мову, як вияв і знаряддя тисячелітньої культури більшости Словян.

Ті самі погляди лежать також в основі зусиль Добровського встановити кодекс нової чеської літературної мови на основах живої розговірної мови (міста і села) але в тіснім звязку з виразовою технікою літератури старшої доби. І справді реституцією старих форм, слів і висказів він довів до того, що новочеська літературна мова органічно звязана з мовою пе-

¹⁾ В. Ягичъ, Письма . . . 428. (Лист з 9. VII. 1817.)

²⁾ Korresp. II. 117. (Лист з 2. I. 1818.)

³⁾ Ibidem.

редупадкової доби і в порівнянні з іншими словянськими літературними мовами визначається своєрідним консерватизмом¹⁾.

Своїм свідомим традиціоналізмом Добровський все старався неначе гамувати і регулювати надто швидкі зміни живої розмовної мови, щоби в той спосіб витворити з неї знаряддя, придатне для вищих культурних завдань.

VII.

На основі зібраного матеріалу ми доходимо до висновку, що Добровський дивився на українську народню мову як на зіпсовану мову праруську. Уявляючи собі праруську мову в якимсь ідеалізованім незіпсованім виді, дуже близько споріднену із прасербською і обєднану з нею у спільній книжній мові, він мусів бачити в новій українській мові лише процес зіпсуття. І в тім змислі він писав про закарпатських Українців, що це справжні але „ausgeartete Russen“.

А далі, він не бачив ніяких зусиль з боку самих Українців, щоби ту мову підняти на вищий культурний рівень. У пам'ятниках писаних на Україні він бачив або церковно-словянську мову або несмачну мішанину церковно-словянської, української і польської мови. Все те могло для него бути лише доказом культурної нежиттєздатности української мови. Її занедбаний стан і загально (навіть серед самих Українців) поширені погляди про те, що українська мова завмірає, лише підтримували ті його переконання.

На цілому словянському Сході він бачив аж до часів Петра Великого одну книжну мову церковнословянську, більше або менше попсовану місцевими народніми впливами²⁾, а потім на її місце приходять нова літературна мова на російській народній основі, з сильною примішкою традиційної старої книжної мови. На сам процес творення російської літературної мови він мусів дивитися як на реалізацію своїх власних ідеалів про склад і обєднуючу ролю літературних мов взагалі. Вже із його промови перед цісарем Леопольдом II. в 1791. р. видно, що йому це незвичайно подобалося, що російська мова запанувала на таких величезних просторах. Це були часи коли з свідомости близького споріднення між сло-

¹⁾ Порівнай: M. Weingart: Nesmrtelné památce Jos. Dobrovského (Praha, 1929, стор. 11, 14 і ин.

²⁾ Гл. «Slovanka» 1814, стор. 192, 205 і ин.

вянськими народами виростали мрії про всесловянську єдність і про можливість об'єднання усіх Словян в одній спільній літературній мові. І у Добровського були такі думки¹⁾, а приклад німецької літературної мови підтримував віру у можливість такого об'єднання. З повною силою та віра виявилася щойно у учнів Добровського, котрі у своєму романтичному запалі готові були на вівтарі ідеалу всесловянського об'єднання скласти в жертві свою власну народність.

Поширення російської мови на великі простори російської імперії було неначе частковим здійсненням того ідеалу і оцінювалося як явище позитивне. Добровський також бачив в тім щось таке, чим Словяни можуть лише гордитися і у згаданій промові він справді тим гордився: Становище Словян — говорив він — тепер дуже змінилося. Колись вони були невільники а тепер вільні, колись їх винищували а „jetzt herrschen sie in und durch den rußisch-slawischen Stamm, vom Schwarzen Meere bis an das Eismeer, schließen Verträge an den Gränzen des chinesischen Reiches, schicken in ihrer Sprache Ukasen auf mehr als zwey hundert Meilen weit und breit...“²⁾ Все те було неначе доказом розвитку словянського світа і його культурної зрілості, І це був справді буйний розвиток, але цілу українську націю він заганяв у тінь небуття. На великих просторах української території запанувала тоді всевладно жива російська літературна мова.

Всеж таки Добровський у своїх класифікаціях певно був би призначив українській мові окреме місце, якби лише бачив, що вона ще в культурному розумінню живе, або бодай має вигляди на розвиток. Бо він добре бачив усю релятивність пануючого чи підлеглого становища якоїсь мови і сам переживав часи найбільшого упадку своєї рідної мови. Але він бачив також, як не лише у Чехів але і у інших поневолених Словян ішла невпинна свідома праця, щоби свою мову зберегти чи оживити, та дальше культивуючи, її в усіх ділянках культурного життя уживати. Маючи на увазі безнастанний рух і безнастанні зміни у живих народніх мовах, він справедливо призначав окрему регулятивну роль культи-

¹⁾ Гл. н. пр. лист до Дуріха з 16. V. 1799: »Optarem et ego, ut in sermone aliquo ex omnibus dialectis constituendo conveniremus Slavi omnes« (Korresp. I. 441).

²⁾ Гл. Listy Filologické XLV., 1918, стор. 96 і д.

вованій літературній мові, на яку дивився не лише як на факт лінгвістичний але також як на факт соціологічний, як на один із найважливіших витворів і двигунів національної культури¹⁾.

У всіх своїх класифікаціях Добровський брав на увагу дійсний стан словянського язикового світа і все відрізняв головні діалекти від побічних, т. зн. такі, що стоять на пануючому становищі, від таких, що не здобули собі пануючої ролі і підпорядковуються та прихиляються до пануючих або і цілком вже завмерли. — Він приймав також можливість ступневого поширення одної словянської мови на територію других хочби вже здавна культивованих мов і приглядаючись н. пр. русифікації Польщі, побоювався, що російська мова може цілком перемогти польську: „Es wäre doch Schade — писав він в одному листі до Бандткого — wenn die Russen nicht nur polnische Länder sondern auch die polnische Sprache verschlingen sollten“²⁾. Та коли про польську мову у нього ще виринали сумніви, чи вона збереже свою самостійність, чи може розплинеться в російській, то при погляді на українську язикову територію вже не було навіть причини видвигати таке питання.

Дійсний стан тодішньої української мови був такий, що розговірنا жива мова жила ще своїм незамітним вегетативним життям на самому споді громадянства, цілком закинута і некультивована інтелігенцією, а її територію, де доживала свого віку на свій лад деформована книжна церковнословянщина, нездатна до того, щоби стати знаряддям для розбудови національної культури, — нестримною хвилею заливала літературна мова російська. Добровський добре бачив, що російська мова вже цілком запанувала над усім публичним і культурним життям більшої частини України, та що російська книжка не мала там ніякої поважної конкуренції. Народня українська мова животіла ще в тіни сусідських культур, але у своєму дальшому життю не забезпечена нічим перед посторонніми впливами — дегенерувала у якийсь перехідний діалект, який — як тоді майже всім здавалося — поволи завмірав.

Та Добровський, через заслону церковнословянської книжної мови і в густому тумані многозначної назви »Русь«

¹⁾ Порівн. М. Weingart, op. cit. 10.

²⁾ Лист. з 11. IX. 1815. (Korresp. II. 91.)

(«руський»), не бачив і в давніших часах ніякої своєрідної української культури і це, очевидно, лише скріпляло його становище в справі сучасної йому української мови.

Так розуміли Добровського і сучасні йому українські учені, що немов доганяючи занедбане почали тоді наввипередки складати українські граматики. Праці Добровського були для Українців не лише взірцем та заохотою до студій над своєю мовою, але також посередно вказували на деякі окремі завдання української науки та будили серед Українців свідомість мовної окремішності та національної гордості. Іван Могильницький, під впливом думок Добровського, вже від 1817. р. складає першу наукову оборону самостійності і стародавності української мови («Відомість о руском язичі»¹⁾), де старається доказати, що та мова (він називає її «руській» язик в протилежність до «російського») вже здавен давна жила своїм окремим культурним життям, та що не можна мішати її з російською. Та цей твір за життя Добровського не появився, а навіть якби був появився і завчасу дійшов до рук Добровського, то він хіба про давні часи може був би змінив свої погляди. Про сучасну йому книжну мову самих Українців, ось хочби про мову самого І. Могильницького, він мусів би таки знов сказати, що це незручна і до нічого непридатна мішанина елементів церковнословянських, українських і польських.

Втім міститься вже і відповідь на питання, чому Добровський, у своїй класифікації словянських мов, про українську мову взагалі не згадав. Він мав досить добрі інформації про неї, вказував навіть на її лінгвістичне положення між сербською і російською та між російською і польською мовою, але не добачуючи у неї ніяких проявів культурного життя, вкінці не призначив їй ніякого місця в семі словянських мов.

Наш кінцевий висновок відмінний від висновків і здогадів інших дослідників, що про них ми вже згадували: Не у випадкових суб'єктивних причинах у самого Добровського, не у його незнанню живої української мови, лише поперед усього в об'єктивнім стані самої української мови і української нації, що в той час ніяк не виявляла своєї волі до життя і до

¹⁾ Повний текст видав М. Возняк в «Українсько-руськiм Архиві» том V. (Львів 1910), стор. 1—70.

культурного розцвіту, треба шукати розвязки нашої проблеми. Саме існування української народної мови не вистарчало Добровському для того, щоби їй призначити якенебудь місце серед словянських мов. Погляди тодішньої російської і німецької науки а також термінологічний хаос і фальшиве читання українських букв грали при тім лише побічну роллю. Головне було те, що чистої української літературної мови ніхто в часах Добровського не плекав а на українській території щораз глибше запускала своє коріння мова російська. І поява «Енеїди» Котляревського не давала ніякої надії на розбудження української мови до культурного життя. В очах Добровського це було явище цілком відокремлене і ще кілька літ по появі «Інституцій» у його кореспонденції з Бандтком находимо завваження, що крім «Енеїди» більше нічого українською мовою взагалі не появилася¹⁾. Тай саму «Енеїду» Добровський означив лише як «Werk des Witzes»²⁾.

Нічого дивного, що і Бандтке міг свою оборону української мови закінчити лише побажанням на майбутнє: «Дай Боже, чтобы и малороссійскій языкъ сталъ въ ряду ученыхъ славянскихъ языковъ!»³⁾

Українська мова в культурному розумінню для Добровського не існувала. І в тому розумінню вона тоді справді не існувала.

Пів століття пізніше Куліш в одному листі до Шевченка теж зачіпає подібне питання, коли редакція «Паруса», вичисляючи усі словянські народности, про Українців взагалі не згадала. — «Парусь» у своєму універсалі — каже Куліш — перелічив усі народности, тільки забув за нашу, бо ми бач дуже однакові, близькіі родичі: як наш батько горів, так їх грівся!»⁴⁾

¹⁾ Гл. Korresp. II. 147. (Українську граматику з 1818 р. Добровський, як вже згадано, дістав щойно 1826 р.).

²⁾ Slovanka, 1814, 210.

³⁾ В. Е. 1815 ч. 84. «Замѣчанія о языкахъ Богемскомъ, Польскомъ и нынѣшнемъ Россійскомъ». — Подібні думки бачимо і у О. Левшина, в його «Письмахъ изъ Малороссіи» (Х. 1816), де він вказує на занедбаний стан українського языка, а рівночасно зазначає, що всеж таки «до сего времени онъ составляетъ языкъ народа. Но ежели геніи здѣшней стороны обратятъ на него вниманіе и образуютъ оный, ограничивъ положительными правилами грамматики, тогда Малороссіяне въ славѣ ученыхъ произведеній своихъ можетъ быть будутъ состязаться съ просвѣщеннѣйшими народами Европы!» (Гл. І. Огієнко, Огляд українського язиковедства, ЗНТШ. т. 79, стор. 82).

⁴⁾ Письмо з кінця 1858 р. — Гл. Кіевская Старина, 1898 февраль, стор. 237.

Це справді найкраща відповідь і на наше питання. Ми погоріли не лише в політичному, але і в культурному і в лінгвістичному розумінню, а другі при тім погрілися. І це був факт, який відбився і на класифікаціях словянських мов у творах Йосифа Добровського.

Прага.

Др. К. Чехович.
